

TÓTH JUDIT*

A kisebbségi választójog egyenlősége és hatékonysága sem alapjog

Kállai Péter: *Nemzetiségi (külön)jogok Kelet- és Közép-Európában. Kisebbségi Jogi Index, Fókuszban a parlamenti képviselőket.* Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2022. 295 oldal.

M. Balázs Ágnes: *Többször szavazni és egyenlőnek maradni? A plurális választójog és a nemzetiségi képviselő útvesztőjében.* Budapest: Gondolat Kiadó, 2022. 348 oldal

Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint a választójog effektivitása és egyenlősége alkotmányos garancia, nem pedig önmagában vett alapjog, ahogyan ezt például a 32/2004. (IX. 14.) AB határozatban, a 22/2005. (VI. 17.) AB határozatban vagy éppen a 3171/2018. (V. 22.) AB határozatban kifejtette. A két fiatal szerző köteté fűlszövegében ez nem szerepel, bár alapos kutatással feltérképezték a nemzeti-etnikai kisebbségek jogérvényesítését érintő választójogi, képviselői mechanizmust. Ugyanis Kállai Péter és M. Balázs Ágnes – aki az előbbi szerzőre, írásait ismerve, többször hivatkozik – doktori disszertációjának némileg aktualizált változatát publikálta könyvként. Lassan úgy érzi az ember, hogy kisebbségbe szorulnak azok, akik manapság a védést követően nem így tesznek. Helyes, ha a kutatási eredményeket közléteszik, de talán a kiadók nagyobb gondot fordíthatnának arra, hogy a disszertációk és a könyvek célja, közönsége nem azonos. Ezért a kutatási kérdések, hipotézisek, a kutatási módszertan, az összegző új eredmények változtatás nélküli megjelenése a fejezetcímekben és a szövegben azt jelzi, hogy csak a szűk szaktársi körnek szánják ezt a két kiadványt is. Nem akarják, hogy a jogalkotókhöz, döntéshozókhöz, netán az érintettekhez, jelen esetben a nemzetiségi polgárokhoz, szervezetekhez is eljussanak a szerzői üzenetek? Pedig a két kutató a közjog által szabályozott demokrácia, a demokratikus döntéshozatal minőségét, hatékonyságát firtatja a politikai elit hatalmának megtartását célzó egyes jogintézmények elemzésével, nemzetközi kitekintéssel/összehasonlítással, elsősorban az elmúlt évtizedek adatai, történelmi alapján térségünkben. Mindkettő arra hívja

* A szerző jogász, az SZTE docense. E-mail: skula@juris.u-szeged.hu

fel a figyelmet, hogy több alapjog kiüresítése forog kockán: a képviseleti jogé, ha a kisebbségek reprezentánsainak a valódi érdek- és jogérvényesítésre nincs esélye, a plurális választójog révén pedig nemcsak a kisebbségi jogoké, a gyermeki jogoké, de a választójogé is, annak általánossága és érdemi egyenlősége korlátozásával.

Kállai Péter neve a *Fundamentum* olvasóinak ismerős lehet, mert tucatnyi jogesetet foglalt már össze az európai emberi jogi fórumokról. A vizsgált témát és a kisebbségi jogi indexet angolul is megírta 2023-ban. Az ELTE Társadalomtudományi Karának adjunktusa a nemzeti és etnikai kisebbségek parlamenti képviseleti lehetőségeit elemzi tizenegy kelet- és kelet-közép-európai, unitárius szerkezetű államban (Bulgáriában, Csehországban, Észtországban, Horvátországban, Lengyelországban, Lettországban, Litvániában, Magyarországon, Romániában, Szlovákiában és Szlovéniában). Egyrészt kérdőívek segítségével, másrészt politikatudományi, szociológiai és (alkotmány)jogi források alapján, a multikulturalizmus/multinacionalizmus elméletére, valamint képviseletelméleti munkákra alapozva keresi a választ arra, vajon mi szükség van a nemzeti kisebbségek országos szintű képviseletének megteremtésére. Ha pedig szükség van, akkor milyen nemzetközi és hazai jogi feltételek között lehet azt létrehozni, működtetni. Ezen válaszok segítségével keverhető ki a színskála a Kisebbségi Jogi Index palettáján, értékelve a parlamenti képviselet intézményén túl más kulturális jogokat és antidiszkriminációs intézkedéseket is. Mint kiderül: minél inkább biztosít megfelelő parlamenti képviseletet kisebbségeinek egy állam, annál valószínűbb, hogy a kulturális jogosultságokat és a diszkrimináció elleni védelmet is erőteljesebben garantálja.

Folyamatos feszültséget kelt, hogy ezekben az államokban a nemzetállami fel fogás, a domináns nemzet mint fő államalkotó tényező (nacionalista) gondolata mellett megjelent a multikulturalizmus eszméje, illetve annak bizonyos sajátossága, néhány normatív eleme. Így a politikai közösségen belüli elismerési, akkomodációs, képviseleti eljárás él együtt egy hibrid modellel belül a kisebbségek kulturális jogainak és a (különleges) politikai részvételi jogainak biztosításával. Azt tekinti a szerző elsősorban multikulturális jellegű megoldásnak, ahol a nemzetiségi közösségeknek nemcsak a tagjaik illetik meg egyéni jogosultságok, hanem a közösség egésze rendelkezik kollektív jogokkal, különösen a politikai képviseletet biztosító jogosultságokkal. Azért vizsgálja kifejezetten az országos szintű törvényhozásban történő hatalommegosztást, azon belül a döntéshozó hatalomban való részesedés kérdését, mert a különböző területi/konzociális hatalommegosztási rendszerekben a nemzetiségi alapon meghatározott csoportok(hoz tartozók) kisebbségi jogai a mindenkori hatalom korlátjaként minősíthetőek. A (különleges) politikai részvételi jogok, a nemzetiségek(hez tartozók) országos politikai képvisete az igazságosság miatt kapcsolódik össze a kulturális jogokkal.

Kállai a csoportelismerésre épülő multikulturalizmus helyett inkább a multinacionalizmus kifejezést javasolja, az új kisebbségekkel (bevándorlók, diaszpórák) és őshonos kisebbségekkel nem foglalkozik az elemzés, hanem csak a régóta az adott

államban élő, statuált nemzeti-etnikai közösségekkel, mivel térségünkben ez a hatalmi viszony és a diskurzus releváns része. Ez annyiban indokolt, hogy régiókban az állami semlegesség, a kulturális diverzitás értéként kezelése és a nem-hegemón (állam)nemzeti gondolkodás még formálisan sem működik. Például az állami ünnepek (vallási, hegemón etnikai) meghatározása vagy a nyelvpolitika a kisebbségi csoportok/nemzeti kisebbségek egyenjogúságát eleve kizárja, ami különben is sokba kerülne. A számos okból polarizálódó, intoleráns társadalmakban a kölcsönös elfogadáson alapuló, egyenlő méltóság elve a csoportok, a többség-kisebbség között tehát illuzórikus.

A kötet felépítése is a kérdésfeltevéshez és az alkalmazott módszerhez illeszkedik. Az elméleti-fogalmi alapozást követik az országtanulmányok, amelyeket aszerint tagol, hogy mely országokban hoztak létre intézményes nemzeti kisebbségi képviselőket, melyekben pedig csak közvetett, például pártalapon működő reprezentációt. A harmadik érdemi egységben a címben is megjelenő kisebbségi jogi index rendszerét az antidiszkriminációs, a kulturális identitás megőrzését segítő jogosultságok szerint határozza meg, míg a kötetet az összegző tanulmányok zárják. Jó megoldás, hogy a mintegy kétszáz oldalnyi gondolatmenetet nem szakítja meg azzal, hogy milyen kérdőív segítségével gyűjtötte be az adatokat, vagy táblázatokkal, hogy mely országban milyen választási adottságok és adatok jellemzőek – ezeket rendszerezve, mintegy ötven oldalban a kötet függelékében találjuk meg. Némileg aránytalan, hogy a disszertációknál kötelező szakirodalmi áttekintés meglehetősen hosszú, egyáltalán nem összpontosít vagy épít a tizenegy vizsgált ország kortárs szerzőinek terepismeretére, reflexióira – Kis János és Pap András az egyetlen kivétel –, így az átlagos olvasónak kevéssé ad hasznos alapot az országtanulmányokhoz. Azaz a könyvként megjelenés olvasóbarát szerkesztési elvei nem érzékelhetők. Vajon az elméleti ismeretek 75 oldalnyi megcsillogtatásának a vágya volt fontosabb, vagy az összehasonlító felmérés, hogy melyik ország hol/hogy áll?

A vizsgálódás kiindulópontja és az összehasonlítás abban foglалható össze: ha egy országban több nemzetiség, több kultúra van jelen, az a multikulturalizmus legtágabb meghatározásának megfelel, amennyiben ez a politikák és a közintézmények szintjén is megjelenik; kifejezetten multikulturalizmusról beszélünk, ha az állam elismer nemzetiségi csoportokat, és nekik (vagy a csoporthoz tartozó egyéneknek) (külön)jogokat biztosít, olyan politikai képviselői megoldásokat, hogy a nemzeti/etnikai kisebbségek számára hatékonyan tudják képviselni érdekeiket és sajátos, a többségitől eltérő nézőpontjukat; az adott nemzetiségi képviselői megoldás együtt járhat minél több, széles körre kiterjedő antidiszkriminációs intézkedéssel, kulturális jogosultsággal. A tizenegy ország az európai integrációval összefüggésben mind a demokráciára, a jogállamiságra és az emberi jogokra, mind a kisebbségi jogokra vonatkozóan hasonló elvárásokkal szembesült.

Az elemzés részben táblázatokba szorított kategóriák megadása, részben nemzetközi egyezmények és szervezetek (az ENSZ időszakos emberi jogi

egyezményeiről szóló beszámoló, EBESZ, Európa Tanács, EBESZ ODIHR) részére készített országjelentések kivonata/kompilálása. Ezek több évtizedet is fellelelnek a választójogról, a parlamenti mandátumok preferenciális/etnikai pártok révén való megszerzéséről, valamint az ezekkel kapcsolatos nemzetközi fórumok kritikájáról. Hasznos megoldás, hogy az egymáshoz közel álló vagy azonos csoportba sorolt országokat összehasonlító megjegyzésekkel látja el a szerző. Például, míg a romániai rendszer meglehetősen kiterjeszti a képviseleti lehetőségeket, és a gyakorlatban minden nemzetiségnek mandátumot biztosít, addig a magyar rendszer minden nemzetiségnek szószóói lehetőséget biztosít, és csak kivételes esetben, egy, a számarányukat tekintve magasan meghatározott kvóta elérése esetén juttatja őket képviselői mandátumhoz. Ám a lengyelországi és a romániai rendszer abban hasonlít, hogy nem vár el előzetes döntést, mérlegelést a választópárttól: a választó a szavazás pillanatában döntheti el, hogy a nemzetiségi identitásától független pártok, illetve szervezetek valamelyikére vagy a saját nemzetiségének érdekeit képviselni szándékozó politikai formációra szavaz-e. Ezekkel szemben a magyarországi rendszerben a választónak előzetesen el kell döntenie, hogy nemzetiségi választópártként kíván-e szerepelni a névjegyzékben, és amennyiben igen, a választáskor már nem dönthet másként, csak (amennyiben az adott nemzetiség országos önkormányzata listát állított) a saját nemzetiségi listájára (és egyéni képviselőre) szavazhat, pártok között nem választhat. Közös bennük, hogy mindhárom országban sérül a demokratikus verseny elve.

Kissé zavaró, hogy ha szerepel is év/esemény megjelölés egy-egy kritikai megjegyzés, jogintézmény jellemzőjének a leírásánál, még a lábjegyzetből sem lehet megállapítani, pontosan milyen időpontra, jogforrásra vonatkozik az információ, mivel a nemzetközi fórumok is több évvel később tárgyalják meg a jelentést, vagy egy publikáció megjelenése lehet sokkal későbbi a tárgyalt jelenség-nél. A kötet függelékében megadott jogszabályok persze segítenek valamelyest, csak éppen a módosítások időpontja nélkül megmarad az olvasói bizonytalanság. Például: „Észtország és Lettország esetében nemzetiségi parlamenti képviselő-ről nem beszélhetünk. Ezekben tehát, Litvániánál még nagyobb mértékben, az állampolgárság-hontalanság problematika mentén is kifejezetten hátráltatva van a nemzetiségek elismerésének és különösen képviseletének kérdése.” Mikor? Vagy Észtországban a nyelvhasználattal kapcsolatban, az EBESZ ODIHR jelentésben javasolják a 2007-es választások alapján, hogy „a szavazók hivatalos információit és a választási bizottság anyagait fordítsák le oroszra azokon a területeken, ahol ezt a nyelvet széles körben beszélik, annak érdekében, hogy minden választópárt és választási tisztviselő egységesen megértse a választási eljárásokat”. A 2011-es választásokra reflektáló jelentés „továbbra is problémának látja a nyelvtudásból fakadó korlátokat, és erre vonatkozóan ajánlásokat fogalmaz meg”. Míg a 2015-ös választásokkal kapcsolatban a „jelentés pozitív előrelépést lát a nyelvhasználat területén, és kijelenti, hogy az alapvetően már nem jelent nagy akadályt a közéletben

való részvétel tekintetében”. Ebből nem igazán tudjuk meg, hogy a kifogásolt szabályt/gyakorlatot hol kellett javítani, és a korrekciót miként teljesítették. Lehetséges, hogy a kisebbségi jogok érvényesülése helyett a szakértői monitorozás, tanácsadás a nemzetközi nyilvánosság előtti kritika ereje vizsgálható inkább a kötet segítségével?

Innovatív, hogy Kállai egy koordinátarendszerben értékeli a politikai részvételi jogokat és a kulturális jogi lehetőségeket a kisebbségek számára, felhasználva a különböző demokráciaindexeket, az adott országokban működő demokráciák minőségi mutatóját vonva be az elemzésbe. Vagyis egy mérési mechanizmust kínál fel a kisebbségi jogok érvényesülésére, a multikulturalizmus elvét alkalmazva, megválaszolva a kérdést, miszerint a parlamenti képviselőt együtt jár-e más nemzetiségi és kulturális jogokkal, illetve antidiszkriminációs rendelkezésekkel. A Kisebbségi Jogi Indexet azért alkalmazza, mert véleménye szerint szükség van az általa elvégzett kvalitatív értékelés számszerűsítésére, indexben történő elhelyezésére is. Ez teszi lehetővé az összehasonlítást. A Banting és Kymlicka által megalkotott Multikulturális Politikai Indexet (MCP) feltölti az elvégzett adatgyűjtés és elemzés szerinti adatokkal (a képviselőt szubsztantivitását, hatékonyságát, számszerűsítését figyelembe véve), továbbá kiegészíti azt, mivel a különböző képviselői megoldásoknak a kisebbségekkel kapcsolatos érdemi politikákra, a nemzetiségek életére való hatásra az intézményrendszer feltárásával nem lehet biztos következtetéseket levonni. Ezért kellett további szempontokat is bevonni. Így értékelhető, hogy a különböző politikai részvételi lehetőségek együtt járnak-e más, a nemzetiségekkel kapcsolatos politikákkal, olyan jogszabályok elfogadásával és következetes végrehajtásával, melyek a nemzetiségek érdekeit és kulturális jogaik érvényesülését szolgálják, mégpedig úgy, hogy a képviselőt létéhez és annak szubsztantivitásához képest mennyire érvényesülnek a nemzeti és etnikai kisebbségek tagjaira vonatkozó más jogosultságok.

Ennek megfelelően a Kisebbségi Jogi Index 12 elemből épül fel (1. parlamenti képviselőt, 2. és/vagy a képviselőt különböző tanácsadó, egyeztető testületeken keresztül, 3. területi, föderális, kvázi-föderális autonómia, 4. antidiszkriminációs politika, 5. iskolai/lakóhelyi szegregáció, 6. gyűlölet-bűncselekmények elleni fellépés, 7. kettős állampolgárság tolerálása, 8. hivatalos nyelvi státusz, nyelvi jogok biztosítása, országosan vagy regionálisan, 9. állami finanszírozású, kisebbségi nyelvű közoktatás/egyetem, 10. állami finanszírozású média/médiamegjelenés, 11. kulturális autonómia (kulturális intézményalapítás, öngazgatás stb.), 12. a multinacionalizmus/multikulturalizmus alkotmányos vagy törvényi szintű elismerése), és ezeknek a milyenségét is pontosította a szerző, legfeljebb 9 pontot adva egy-egy elemre az adott országban. Ezt tesztelte 2020-ban a kiválasztott országokban, mintegy 400 akadémiai és civil szakértőnek kiküldött kérdőívvel, amire 103 értékelhető válasz érkezett. Ezekből kiderül, hogy nagyrészt igaz: minél magasabb értéket vesz fel egy ország a parlamenti képviselőt tekintve, annál valószínűbb, hogy a többi

jogosultság, a kulturális, illetve antidiszkriminációs jogok tekintetében is magasabb pontszámmal rendelkezik. Ez persze elsősorban a szabályozást értékeli, nem a működést, a nemzetiségi elégedettséget, a társadalmi támogatottságot vagy a napi szintű megkülönböztetés felszámolását. Ezért segédeszközként, különösen a vizuális ábrázolás révén, a minél kevésbé szubjektív értékelésnél jól jöhet. Az államok sorrendje így megokolható, de nem csodaszer az index. A szerző maga érvel, hogy miért nem, hiszen elég sokféle korlátja van vizsgálódásának. Így a 2018–2020-as év jogállami, a szabadságjogokra és a demokráciára vonatkozó indexekkel próbálja korrigálni az egyes országok teljesítménymutatóját. Mindezek révén kiderül, hogy térségünk államaiban gyengék az ezen index szerinti eredmények. Ugyanis az országos/általános demokrácia- és alapjogvédelem jó szintje vezethet el a kisebbségi különjogokhoz, a kisebbségek képviselőjéhez és kulturális autonómiájához. Tehát „a jogállamiság nagymértékű csorbulása minden bizonnyal megkérdőjelezi az egyébként létező kisebbségi jogok érvényesülését is. [...] negatívan hat a vizsgált képviselői intézményekre, hiszen a kormányzó hatalom ilyen helyzetekben a parlamentet éppen a demokratikus működés látszatának fenntartására használja. Így féltő, hogy valódi érdekképviselőről vagy a sajátos nézőpontok megjelenítéséről nem, csak a képviselő kiüresedéséről beszélhetünk.” (232.)

M. Balázs Ágnes alapos, érdekes könyve a Parlamenti kötetek sorozatban jelent meg, ha jól számoltam, annak 8. kiadványa. A Nemzeti Közszerzői Egyetem tanársegédje 2021-ben megvédett disszertációját kisebb bővítéssel tette közzé, de ezt megelőzte tucatnyi írása a kutatás témakörében, magyarul és angolul is, hiszen közreműködött számos politikatudományi kutatásban.

A kötet kilenc nagyobb egységből áll, amelyekből kiviláglik a plurális választójog fogalmának sokszínűsége, annak szakirodalmi és jogtörténeti alapozását követően. Nagy teret szentel a szerző a választójog egyenlőségének, ide értve a hazai lakcímmel nem rendelkezők eltérő választójogát vagy éppen a nem kellően műveltek és érényesek szavazatainak súlytalanítását célzó szabályok (az érdeemesek és tanultak uralma, az episztochrácia nevében) bemutatásának, valamint az Alkotmánybíróság rugalmas alapjogértelmezésének is. De felbukkan az egyik fejezetben a generációk közötti összhangot elősegítő igazságosság elve, és elemzi, ezt valóban elősegítené-e, ha a gyermeket nevelő szülőnek többes választójogot adnának. Ezen 200 oldal után kapja az olvasó a jutalomfalatot: a hazai kisebbségek parlamenti képviselőjét, vagy szelídebben, az országgyűlési munkában való részvételükre vonatkozó rendszer 70 oldalnyi vizsgálatának eredményét. Ez a kötetnek az a része, amelyben nemcsak a jogszabályok, hanem a parlamenti praxis alapján is megvizsgálta a szerző az eseményeket, és abban felhasználta a Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézete közpolitikai adatbázisát. Így képet kapunk a nemzetiségekre vonatkozó költségvetési források alakulásáról az elmúlt 30 évben, a nemzetiségi szószólók és napirendek, felszólalások számáról, jelentőségük szerint. Mindezek alapján jut arra a következtetésre, hogy „bár a nemzetiségek

parlamenti képviselte biztosított, két nemzetiség (a roma és a német) kivételével, mindegyik nemzetiségnek csekély az esélye arra, hogy elérje a kedvezményes kvótát, és egy teljes jogú képviselőt juttasson a parlamentbe. A szószólók azonban jóval kevesebb hatáskörrel rendelkeznek, mint a képviselők” (265.), ám néhány eredményt azért fel tudtak mutatni.

A könyv végén majdnem hatvan oldalt tesz ki a felhasznált irodalmi, jog- és adatforrások listája, ami önmagában is jelzi, hogy a szerző több éves kutató munkája eredményét osztja meg az olvasókkal, a 2013 óta a kisebbségi jogi témakör egy-egy aspektusát feldolgozó publikációira alapozva.

Jelentős érdeme a munkának, hogy a hazai adatok és szakirodalom részletekbe menő elemzése alapján igen sok konkrét változtatást javasol, amivel az alapjogok kiüresítése megakadályozható lenne. Például az Alkotmánybíróság sorakoztassa fel érveit amellet, hogy miért tartható fenn az alkotmánybírói határozatok kontinuitása, azaz miért nem jelent lényegi változást a választójog teljessége, ha azt magyarországi lakóhelyhez kötheti a törvényhozás, és miért kellene a plurális választójog tilalmát külön-külön megvizsgálni az egyéni választókerületek és az országos listák kapcsán. Ugyanis az Alaptörvény nagyban eltérő szabályozást ad a választójogra vonatkozóan az Alkotmányhoz képest. Noha a nemzetiségek nem rendelkeznek szó szerint plurális választójoggal, a választójog egyenlőségét érintően igazából az követel választ, hogy miként lehet bizonyos csoportoknak jelentősebb beleszólást biztosítani a közhatalom gyakorlásába, módosítva a hagyományos (pártalapú) népképviselési elvet. Ha az elismert nemzetiséghez tartozó választópolgár hiába dönthet úgy, hogy pártlista helyett saját nemzetisége országos önkormányzati listájára szavaz, a teljes jogú, preferenciális nemzetiségi képviselői mandátum elnyeréséhez, a kvótához, a létszámarányok miatt 11 nemzetiségnek nincs semmi esélye, és a bejuttatható szószóló inkább javaslattevőnek, mint képviselőnek tekinthető. Tudomásul kell tehát venni, hogy a kisebbségek parlamenti képviselte nem a népszuverenitáson alapuló általános hatalomgyakorlás, hanem a nemzetiségek speciális reprezentációja. A választójogi jogegyenlőség és az egyenlő mandátum elve okán is tovább kellene fejleszteni a nemzetiségek parlamenti képviselési szabályait, különbséget téve esetleg az érintett nemzetiség lélekszáma szerint a megoldásokban (például lehetővé tenni a nemzetiségi önkormányzatok közös listaállítását), valamint indokolt lenne a nemzetiségi választók regisztrációjának az eltörlése, a pártlisták és a nemzetiségi listák azonos szavazólapon való szerepeltetése. Vajon megfogadják-e?

Az Alaptörvény B) cikke szerint „a közhatalom forrása a nép”, amely hatalmát választott képviselői útján, kivételesen pedig közvetlenül gyakorolja. De az Alaptörvény mégis kisajátította ezt a hatalmat a magyaroknak, nem pedig a magyar állampolgároknak vagy az itt élő lakosságnak. Ugyanis, a preambulumban szerint, „mi, a magyar nemzet tagjai” nyilvánítjuk ki az Alaptörvényben, hogy „felelőségünk van minden magyarért”, „büszkék vagyunk a magyar emberek nagyszerű szellemi

alkotásaira” , továbbá vállaljuk „örökségünk, egyedülálló nyelvünk és a magyar kultúra ápolását”, megóvását, hiszen „Alaptörvényünk jogrendünk alapja, szövettség a múlt, a jelen és a jövő magyarjai között”. Ehhez szervesen aligha illeszkedik annak kinyilvánítása, hogy „a velünk élő nemzetiségek a magyar politikai közösség részei és államalkotó tényezők”, és vállaljuk, hogy ápolni fogjuk „a magyarországi nemzetiségek nyelvét és kultúráját” – amennyiben az M. Balázs Ágnes által javasolt szabályozási változások sokáig késlekednek. És persze a Kisebbségi Jogi Index eredményei, a multinacionalista közeg átalakítása nélkül sem fognak javulni. Haszonnal forgathatja tehát mindenki ezt a két kötetet, aki a változatlanságba, avagy néhány alapjog kiüresedésébe nem akar belenyugodni.